

QARINDOSHLIK TERMINLARINING LINGVISTIK XUSUSIYATLARI**Husanova Fazilat Jahongirovna**<https://doi.org/10.5281/zenodo.23282015>

Annotatsiya. Mazkur maqola tilshunoslikning terminologiya bo'limi rivojlanishi hamda sohaviy terminlar ahamiyati va bu bo'lim birliklaridan biri hisoblangan qarindoshlik terminlarining ilmiy-nazariy tadqiqi ehtiyojini hisobga olgan holda ularning o'ziga xos xususiyatlarini, lug'aviy ma'nolari va qo'llanilish doirasi muammolariga bag'ishlangan.

Maqolada ingliz va o'zbek tilidagi qarindosh-urug'chilikka oid terminlarning lingvistik xususiyatlari tadqiq qilinadi.

Kalit so'zlar: termin, terminologiya, qarindoshlik terminlari, lingvistika, lug'aviy ma'no.

ЛИНГВИСТИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ТЕРМИНОВ РОДСТВА

Аннотация. В данной статье учтено развитие терминологического отдела языкознания и значение полевых терминов и необходимость научно-теоретического исследования терминов родства, которые рассматриваются как одна из единиц этого отдела, их специфические особенности, возникновение, словарь значения и посвящены проблемам сферы реализации. В статье рассматриваются лингвистические особенности терминов, связанных с родством, в английском и узбекском языках.

Ключевые слова: термин, терминология, термины родства, языкознание, словарное значение.

LINGUISTIC CHARACTERISTICS OF KINSHIP TERMS

Abstract. This article takes into account the development of the terminology department of linguistics and the importance of field terms and the need for scientific and theoretical research of kinship terms, which are considered as one of the units of this department, their specific features, emergence, dictionary meanings and devoted to the problems of the scope of implementation. The article examines the linguistic features of the terms related to kinship in the English and Uzbek languages.

Keywords: term, terminology, kinship terms, linguistics, dictionary meaning.

KIRISH

Inson hayoti davomida til qatlamlarining barchasidan foydalanadi. Ular orasida esa terminologiya bo'limi alohida ahamiyat kasb etadi. Terminologiya bo'limi uzoq yillardan buyon rivojlanayotgan bo'limdir. Bu bo'lim bo'yicha ko'plab o'zbek va xorijiy olimlar tadqiqot ishlarini olib borganlar (B.N.Golovin, A.S.Gerd, N.Dmitriev, N.Baskakov, A.A. Reformatskiy, V.Danilenko, N.Mamatov, U.Tursunov, S.Ibrohimov, A.Hojiev, E.Begmatov, O.Usmonov, X.Doniyorov, G'.Abdurahmonov, S.Akobirov, H.Dadaboev, H.Jamolxonov, L.A.Kapanadze, D.S.Lotte, N.Mahmudov, N.Mahkamov, M.Abdiev, N.Ikromova, M.Asomutdinova, T.Tursunova, T.Dadaxonova, A.Madvaliev, I.Yo'ldoshev, A.Sobirov, Sh.Usmanova, N.Qosimov, H.Yodgorov va boshqalar). Termin grekcha "terminus" so'zidan olingan bo'lib, chek, chegara degan ma'noni bildiradi. Terminologiya masalalari hamisha tilshunoslikning dolzarb masalalaridan biri bo'lib kelgan. Chunki terminlarning lug'aviy qatlamlaridagi o'rni va vazifasini belgilash, tushunchaning mazmun-mohiyatini to'g'ri anglash imkonini beradi.

Terminologiyaga bag'ishlangan ishlarning barchasida u yoki bu sohaning muayyan tushunchalarini anglatadigan hamda, nominativ funksiyani bajaradigan birliklar termin hisoblanadi.

A.Reformatskiy terminga ta'rif berar ekan, "... terminlar – bu maxsus so'zlardir" degan xulosaga keladi.V.Kalinin esa muayyan fanlar va kasbkorlikda ishlatiladigan so'zlarni "maxsus leksika" deb ataydi va uni ikki guruhga ajratadi. 1. Maxsus leksikaga, birinchi navbatda, terminlar kiradi. 2. Maxsus leksika tarkibiga terminlardan tashqari professionalizmlar ham kiradi. U o'z fikrini davom ettirib, "Termin bilan professionalizmlar o'rtasidagi farq shuki, termin bu muayyan fan, sanoat sohasi, qishloq xo'jaligi, texnikadagi tamomila rasmiy bo'lgan, qabul qilingan va qonunlashtirilgan biror tushunchaning ifodasidir, nomidir, professionalizm esa biror kasb, ko'pincha jonli tilda tarqalgan, aslini olganda, tushunchaning qat'iy, ilmiy tavsifiga ega bo'lmagan yarim rasmiy so'zdir",-deydi [4,141c]. V.P.Danilenkoning ta'kidlashicha, terminologiya deganda umumadabiy tilning mustaqil funksional turi, ya'ni an'anaviy fan tili nazarda tutiladi [2,157c]. Fan tili umumadabiy tilning funksional sistemalaridan biri sifatida jonli so'zlashuv tili va badiiy adabiyot tili tushunchalari bilan bir qatorda turadi.

Terminologiya rivojlangani sari uning tarmoqlari ya'ni sohaviy terminlarni o'rganish ahamiyati ham oshib bordi. Sohaviy terminologiyaning dolzarb mavzularidan biri qarindosh-urug'chilikka oid terminlar sohasidir. Bu terminologik tizim haqida lingvistik nuqtai nazardan ko'rib chiqilgan ko'plab tadqiqotlar mavjud. Qarindoshlik terminlarini tizimli o'rganish Lyuis Genri Morganning XIX asr o'rtalaridagi asosli ishlariga borib taqaladi[10,3b] . U strukturaviy farqlarni butun dunyo bo'ylab o'rganishni amalga oshirgan. Turkiy tillarda qarindoshlik terminlari bilan bog'liq L. A. Pokrovskaya, X. G. Yusupov va S.A.Burnasheva tomonidan yozilgan maqollarnigina ko'rishimiz mumkin.[6,163c] Demak, terminlar lug'at bo'lib, ularning doirasi cheklangan. Qabul qiluvchi uchun muhim bo'lgan ma'lumotni yetkazish qobiliyati bilan bir qatorda, terminlar so'zlovchi va tinglovchi o'rtasidagi qarindoshlik munosabatlarini aks ettiradi. Jamiyatda bir nechta atamalar bir xil maqsad uchun ishlatilishi mumkin. Ammo bu terminlar jamiyatma jamiyat bir biridan tuzilishi, kelib chiqishi, yasallish usuli, lug'aviy tub ma'nosi jihatdan bir biridan farq qiladi. Shu boisdan ingliz va o'zbek tillaridagi qarindoshlik terminlari chog'ishtirib tadqiq qilish lozim deb topildi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Bu mavzu haqida gap ketar ekan, qarindoshlik o'zi nima degan savolga javob berishimiz kerak. Longman ingliz tili lug'atida qarindosh terminiga quyidagicha ta'rif beriladi: 1. oilaviy munosabatlar, qarindoshlik rishtalari. 2. odamlar o'rtasidagi mustahkam aloqa. O'zbek tilining izohli lug'atida keltirilishicha esa "qarindosh" so'zi quyidagi ma'noni anglatadi: Qarindosh-bir avlod-ajdodga mansub bo'lgan kishilar[11,25b]. Qarindoshlik terminologiyasi shunchaki nomenklatura tizimi emas ma'lum bir jamiyatda tan olingan qarindoshlik munosabatlari qarindoshlik terminologiyasini tashkil etuvchi qarindoshlik munosabatlarining ham tashkil etilishini, ham kontseptual munosabatlarini ifodalaydi [9,-c]. Terminologiya lingvistik jihatdan jamiyatning mahalliy qarindoshlik munosabatlari nazariyasini ifodalaydi. Qarindoshlik atamalarining semantik mazmuni va madaniy jihatdan qarindoshlik atamalari orasidagi kontseptual munosabatlarni tushuntiradi. Qarindoshlik atamalari universaldir: ularni ifodalash uchun foydalaniladigan mos yozuvlar to'plamiga ega emas jamiyat yo'qdir. Albatta, har bir jamiyatda tan olingan qarindoshlik munosabatlari mavjud. Qarindoshlik terminlarini tizimli o'rganish qarindoshlik terminologiyalari asosli ishiga borib taqaladi. Lyuis Genri Morgan (1871), XIX asr o'rtalarida strukturaviy farqlarni butun dunyo bo'ylab o'rganishni amalga oshirgan. Morgan qarindoshlik munosabatlari nasl va nikoh, demak qarindoshlik orqali belgilanadi, degan. [8,3b]). Ko'rinib turibdiki, qarindoshlik terminlari ingliz va o'zbek tillarida chog'ishtirib o'rganish muhim.

Shu o'rinda so'zning lingvistik xususiyatlari va lingvistik tahlili izohiga to'xtalish zarur. Lingvistik tahlil- til, nutq birliklarini uni tashkil etuvchi qismlari, mazmuni, vazifalari va boshqa xususiyatlari nuqtai nazaridan tadqiq etish, shu nuqtai nazardan til birliklarining aniq holatini belgilab beradi. Lingvistik tahlilning quyidagi turlari farqlanadi: 1) leksikologik tahlil 2) frazeologik tahlil 3) semasiologik tahlil 4) fonetik tahlil 5) imloviy tahlil 6) orfoepik tahlil 7) morfem tahlil 8) so'z yasalishi tahlili 9) morfologik tahlil 10) sinktaktik tahlil 11) punktatsion tahlil 12) uslubiy tahlil 13) etimologik tahlil. [7,25b]

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Tadqiqotchilar terminlarni lingvistik tahlil qilishning asosiy 3 usulini tavsiya etadilar: leksik, strukturaviy, leksikografik. Ingliz va o'zbek tillarida qarindoshlik terminlarini quyidagicha solishtirishimiz mumkin. Misol uchun, ona so'zi turkiy tillarda qon-qarindoshlik termini sifatida bola tug'ib, katta qilgan, tarbiyalagan, o'z bolasi bor yoki biror shaxsning bolasini boqib, asrab olgan ayolga nisbatan berilgan va uni aniqlovchi termindir. Ingliz tilida xuddi shu ma'noni bildiruvchi so'z "mother" deyiladi. O'zbek tilida "ona" so'zining turli ko'rinishlari mavjud: aya, oyi, ana, ena, onajon. Shuningdek, ingliz tilida ham mum, mummy, mom kabi variantlari mavjud. Yoki "ota" so'zini misol qilib olsak, bu so'zning dada, ada, ata kabi variantlari bor, ingliz tilida esa bu terminni ifodalash uchun father, dad, daddy so'zlari ishlatiladi. [3,8b]

Ingliz va o'zbek tillaridagi qarindoshlik terminlarini quyidagicha qiyoslash mumkin:

O'zbekcha	Inglizcha
Ona	Mother
Ota	Father
O'g'il farzand	Son
Qiz farzand	Daughter
Opa	Elder sister
Singil	Little sister
Aka	Elder brother
Uka	Little brother
Bobo	Grandfather
Momo	Grandmother
Xola-amma	Aunt
Amaki-tog'a	Uncle
Qiz jiyan	Niece
O'g'il jiyan	Nephew
Nevara	Grandchild

Qarindoshlik terminlarini morfologik jihatdan tahlil qilar ekanmiz, ona va mothet so'zlari ot so'z turkumiga mansub, tuzilishiga ko'ra sodda tub so'zlardir. Momo termini ot so'z turkumi, sodda tub so'z, uning inglizcha ekvivalenti grandmother so'zi ham ot so'z turkumiga mansub, tuzilishiga ko'ra qo'shma so'z va yasama so'zdir.

XULOSA

Xulosa qilganda, terminologiya masalalari lingvistikaning muhim masalalaridan biridir.

Uning bir sohasi bo'lgan qarindoshlik terminlari alohida obyekt sifatida o'rganilmaganligi sababli tadqiqot olib borish uchun muhim mavzudir.

Ayniqsa, ingliz va o'zbek tillaridagi qarindosh-urug'chilik terminlarini chog'ishtirib o'rganish lingvistik yangiliklarga olib keladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Бегматов Э. Ўзбек тили антропонимикаси. – Тошкент: Фан, 2013. – 264 б.
2. Даниленко В.П. Русская терминология: Опыт лингвистического описания. -М.:Наука, 1977. -С157
3. И. А. Исмоилов. Туркий тилларда Қавм-Қариндошлик терминлари; 1966.-4-жилд.
4. Калинин А.В. Лексика русского языка: 1971. – с. 141.
5. Лотте Д.С. Основы построения научно- технической терминологии. Вопросы теории и методики. М., 1961. – с. 29.
6. Мусаев К. М. Формирование, развитие и современные проблемы терминологии. 1986. -с.163.
7. А.Ножиёв .Тilshunoslik terminlarining izohli lug'ati.2002.-58 b.
8. Kinship terminology. Article by Dewight Read. 2015.-pg 3.
9. Leaf, M., Read, D., 2012. The Conceptual Foundation of Human Society and Thought: Anthropology on a New Plane. Lexington Books, Lanham.
10. Morgan, L.H., 1871. Systems of Consanguinity and Affinity in the Hum.
11. O'zbek tilining izohli lug'ati. "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi" davlat ilmiy nashriyoti.